

APIE TĖVIŠKĘ

„O tėviške! Koks mielas kraštas, kurio taip netekau ūmai...“ – Pranas Vaičaitis. „O tėviške, laukų drugeli margas...“ – Justinas Marcinkevičius. Tėviškė lietuvių lyrikoje dažnai ištariama su atodūsiu. Ir ne tik lyrikoje. Atodūsis iškalbingas, kai tėviškė palikta, išplešta, atimta arba labai toli, šviečianti kaip prarastas rojus. Kiekviena tauta turi savitų biblinio Prarastojo Rojaus vaizdinių. Lietuviams tas prarastas rojus dažnai yra tėviškė. Santūrusis Henrikas Radauskas: „Mes matom pro dūmus Europos / Gimtųjų laukų vasarojų. / Mus šaukia sodybos ir trobos, / Mes matome prarastą rojų“ („Prarastas rojus“). Tremtinė Gražina Šmulkštytė: „Vis ilgėjau tėviškės vėjo, / Sapnavau josios rūškaną dangų“. Tremtinys poetas Paulius Drevinis: „Ne vieną naktį, užiant kedrams kalnuose, / Ateina prie manęs gimtų namų dvasia“. Tėviškė atimta, nutolinta, bet neprarandama, ji gyva žmoguje kaip gimtųjų namų dvasia. Prarastas rojus ir neprarandamas dvasios turtas – tokie yra lietuviško tėviškės vaizdinio poliai. Lietuvių pasaulėjautos pagrindai klostėsi žmogui gyvenant namuose, sodyboje, apsuptoje senų medžių, tarsi saugančių protėvių dvasias. Toje pačioje vietoje gyveno kartų kartos. Netoli teiškeliaudavo ir mirusieji – į užmatomą kalnelį, kur lengvesnis, baltesnis smėlelis. Tėviškė – tai gimtoji vieta, gimtieji namai, gimtinė. Tėviškė – tai tėvų skirtoji, prigimtoji žmogaus vieta. Vieta, kurioje jis pradeda būti, palengva suvokia save, susipažįsta su kitais. Tėviškė – tai atskira erdvė, kurioje ypatingu būdu sugyvena žmonės, medžiai, daiktai, o kosminės jėgos įgyja jaukų pastovumą: pro to paties medžio viršūnę kasdien pateka saulė, o už to kalnelio nusileidžia, toje pat vietoje virš stogo kraigo kasmet, laukiant šventų Kūčių vakarienės, pasirodo Vakarinė žvaigždė. Tėviškė – tai vienintelė žmogaus vieta, kur viskas yra ne tik pažįstama, bet ir turi tik jam vienam žinomą ir jam tepriklausančią prasmę. Tėviškė – tai saugiausia žmogaus vieta, kur jį tarsi supa ir gaubia artimumo, jaukumo dvasia.

Tėviškė – tai padidinti žmogaus namai, nes tėviškė yra ir tas kelias, kuriuo iš namų išeini, net pats išėjimas, o dar labiau – sugrįžimas. Tėviškės jausmas sakyte sako mums, kad nesame vieni, atskiri, o surišti, susieti ne tik su kartu esančiais, bet ir su tais, kurie gyveno prieš mus ir gyvens po mūsų. Tėviškėje susitinka mirusieji ir gyvieji. Pastovumo ir gyvenimo teisingumo jausmas per amžius palaikė lietuvių jėgas, teikė tvirtybės tėviškei iš paskutiniųjų ginti.

Lietuvių tautos dainose pasaulis aiškiai padalytas: savas (tėviškėlė, tėvelio dvaras) ir svetimas (svečia, svetima šalis, karaliaus žemė). Sunku mergelei iš savo namų svetimybėn nutekėti, sunku berneliui svetimon šalelėn išjoti. Tautosaka – tai pirmoji tėviškės, gimtinės savivoka. Tik tėvelio sūnelis taip gražiai aria ūbajį laukužėlį, svetimas niekad taip nears. Tik motulės dukrelė taip gražiai audžia, taip šauniai grėbia. Ir tėvelio sūnelis, ir motulės dukrelė yra savi tam laukui, tiems namams, toms staklėms. Jie – tėviškės vaikai. Dar ir šiandien, pasakodami apie save, dainininkai beveik visada pradeda nuo tėviškės, jausdamiesi neatskiriami nuo jos. Štai žemaitės Elžbietos Druktenienės gyvenimo pasakos pradžia: „Mano gimtuvė prie Kražantės. Labai gražios vietos – kalniukai, pakalnės, plačios lankos. Mūsų sodyba buvo ant kalno, apšodinta vyšniom. Čia tėvų tėvai gyveno. Kieme augo dideli medžiai – klevai, tokie dideli, kad net toliausia buvo matyti, net iš Šidlavos“. Koks gražus žodis – gimtuvė! Koks raiškus sukonkretinimas: mūsų sodyba, sodyba ant kalno, apšodinta vyšniom ir dideliais klevais – tarsi stebuklingais medžiais, kurie matyti ir iš šventos vietos – iš Šiluvos. Tėviškė, gimtuvė – kur tėvų tėvai gyveno.

Ir kultūros žmonių tėviškės jausmas panašus į tautosakos kūrėjų, atlikėjų jausmą. „Mano tėviškė tikrai, nemeluotai, objektyviai graži, tą turėtų kiekvienas pripažinti: ežerai, pelkės, kalnai, miškai“, –

rašė poetas Vytautas Mačernis sužadėtinei. O sunkiais karo metais prisitarė: „Tėviškė lyg mylimoji valandėlei, rodos, nuramino mane“. Tėviškė lyg mylimoji. Tai pats intymiausias tėviškės palyginimas, tarsi praveriantis slapčiausias žmogaus sielos duris. Ir šią intymumo akimirką pajuntame, kad žmogus nėra tik žmogus, kad jis susijęs su medžiais, laukais, akmenimis, debesimis, kad jis nuolat yra kalbinamas ir kalbasi nebylia susipratimo kalba – pasidžiaugdamas, pasistebėdamas, savo žmogiškumu pasidalydamas. Žiūrėti į aukšto klevo viršūnę, kol pajusi, kad ji iš tiesų siekiasi su dangum. Apstulbti iš grožio prieš baltą žydinčią obelį: „Gale lauko obelėlė / Baltai bežydinti. / Žali jos lapeliai, / Balti jos žiedeliai, – / Nieks taip gražiai nežydėjo / Kaip ta obelėlė“. Kur daugiau gali *šitai* žydyti obelėlė, jei ne tėviškėje, ne gimtinėje, ne tėvų namuose, ne gimtuvėje! Gimtinėje žmogus ne tik ramiausias ir saugiausias, gimtinėje jis dažniausiai sulaukia ir didžiausių dvasios stebuklų – netikėtai perveriančio grožio pojūčio, viską nušviečiančio ir įprasminančio meilės blyksnio.

Bet kiek žmonių šiandien beturi šią stebuklo vietą – tėviškę? Labai daug mūsų yra išblaškytų, išrautų su šaknimis arba ir vėjo lengvai nupūstų, bešaknių. Tėviškės praradimo persmelkta visa mūsų poezija, visa kultūra: „Mintyse, kūryboje, sapnuose daugėja atsigrėžimų, lyg žiūri nuo kalvų į kelius, veidus, daiktus, trobas, į kurias daugiau nesugrįši, neužėsi. Mano ganyklos, keliai į mokyklą užlieti vandeni ties Kalnujais, Klaipėdos greitkelio... Nuo šio kelio toliau ganyklose matyti du ažuolai, tėvo pasodinti man ir mano broliui. Tik tiek ir teliko...

Mes, Paserbenčio vaikai, anksti palikom namus, išsimėtėm po visą Lietuvą ir jau niekada nesusirinkom: Žemaičių plentų išėjom ar išvažiom suvisam“. Taip kalba apie save ir savo tėviškę poetas Marcelijus Martinaitis. Išėjimo iš namų, iš tėviškės tema yra pagrindinė Broniaus Radzevičiaus tema – skaudi, dramatiška, išėjimo iš gyvenimo preliudija. Visuotinis jaunų lietuvių išėjimas iš savo namų pokario ir vėlesniais metais, tėviškės apleidimas prievarta ar ir savo valia daug prisidėjo prie to, kad mūsų pasaulėvaizdis deformuotas, tikros ir netikros vertybės supainiotos.

Kur lietuviaiėjo iš savo tėviškių, iš savo sodybų, tvirtų, vyšniomis ir obelėmis, klevais apaugusių, ar iš menkų trobelių Dzūkijos smėlynuose, Žemaitijos pamiškėse? Daug ištremta, išvežta, prievarta atplėšta nuo žemės ir nuo namų be teisės į juos sugrįžti. Pokario kartos jaunieji išėjo į miestus, dažnai jausdamiesi čia svetimi ir nepriprantantys, bet jau nebegalintys sugrįžti. Jie kūrėsi daugiaaukščiųose, daugiabučiųose ir augino vaikus. Ar miestas jame gimusiam ir augusiam gali būti tėviškė? Nustebino šis klausimas devintoko rašinyje apie Vilnių. Aš noriu jį visą išvaikštinėti, pažinti kiekvieną jo kampelį, man patinka Vilnius, – sakė to rašinio autorius ir užbaigė neabejodamas: Vilnius – mano tėviškė... Bet retas Lietuvos miesto žmogus čia turi ir savo protėvius, namus, kur karta keitė kartą, palikdama savo papročius, daiktus, fotografijas, laiškus, saugomus kaip relikvijas. Ypatinga, mūsų dar beveik nepažįstama yra kultūros tėviškė, saugomos giminės kultūros vieta. Be kartų, papročių, netgi be atskirų žodžių ryšio negali būti tėviškės jausmo. O tradicinė lietuvių tėviškė – tai pirmiausia tėvų ir protėvių žemė. Užtat ir miesto žmogus, prisirišęs priejo kultūros, istorijos, architektūros, dažnai jaučia tarsi kokios protėviškės ilgesį. Jis grįžta į tas vietas, iš kur kilę jo seneliai ar proseneliai, jausdamas, kad čia nėra svetimas. „Todėl ir mano šaknys man atrodo gilesnės ir platesnės negu tie Kauno namai. Aš turiu lyg ir tris prarastas tėviškes, tris taškus žemėlapy, kur mano kraujo medžio šaknys, nepažįstama, bet juntama erdvė“, – taip savo autobiografijoje kalba Judita Vaičiūnaitė, gal labiausiai iš dabartinių mūsų poetų įsigyvenusi į miesto kultūrą ir dvasią. Tėviškė – ne tik tavo paties, bet ir tavo kraujo medžio šaknys. O šaknys gali būti tik žemėje... Pusę šimtmečio lietuviai buvo bežemiai – ne vien išėivijos poetai, taip pasivadinę. Bežemio tėviškė – jo sapnuose ir kūryboje:

Skausmingai atsiremki savo rasės,
augintini sūnau!

Sidabro augalai ir žvėrys
šnekės gimtąja su tavim kalba:

„... girelėj augo
žalia liepelė.
Tai ten laivelis tavo,
tai ten irklelis klevo“.

Tai išėivijos poeto Algimanto Mackaus eilėraščių ciklo „Augintiniai“ strofos. Tėviškės dvasią nuo jos atskirtam gali atstoti ir gimtoji kalba, ir liaudies dainos nuotrūpa. Jei netekai tėviškės, turi išsaugoti savyje jos dvasią ir kalbą arba pabandyti ją atkurti. Lietuvių kultūroje gyvas žodinis mitas apie Simono Daukanto kelionę iš tėviškės, iš Žemaitijos, pėsčiomis į Vilnių, į Universitetą. Esą atsisėdęs Daukantas ant Universiteto laiptų ir išbėręs ant grindinio žemes iš klumpių. Lietuviai tebeeina į Vilnių, į savo kultūros tėviškę. Kada nors kaip labai iškalbus kultūros tekstas bus skaitomas Marcelijaus Martinaičio eilėraštis „Gimtieji namai...“ Jo pirmoji eilutė – „Gimtieji namai, važiuosim į Vilnių...“ Namai raginami pasiimti stogą, langus, taką, slenkstį ir stalą, skrynią, raudas ir giesmes, Serbentą, Kalnujų kalvas ir dainą – į Vilnių, į mylimą šalį... Tai paskutinioji lietuvių dvasios pastanga – susikurti tėviškę kultūroje, joje išsaugoti daiktus, kraštovaizdį. Tai paskutinė gynybinė siena. Dabar turime viltį išeiti iš už tos sienos, kurti, atkurti, saugoti ne tik tėviškę kultūroje, bet ir savo tautos kultūros tėviškes.

Gairės, sudarė Viktorija Daujotytė ir Arvydas Šliogeris, Kaunas: Šviesa, 1992.